

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЭТНОПЕДАГОГИКА ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ

Жолтаева Г.Н. , Құрал М.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.

**e-mail: gnzh1661@mail.ru, madinakural@mail.ru*

Қазіргі уақытта адамның жалпы мәдениетінің бөлігі ретінде экологиялық тәрбиенің дамуы ерекше өзекті болып табылады. Сондықтан өскелең ұрпақтың экологиялық және адамгершілік тәрбиесінің өзара байланысы аса өзекті болғандықтан жұмысымыз бастауыш сыныптарда экологиялық тәрбие беруде қолданылатын этнопедагогика құралдарының түрлерін анықтауға арналды. Өскелең ұрпақтың экологиялық тәрбиесін қалыптастыру мен дамытудың негізгі мәселелері осы мақалада қарастырылған. Білім беру процесінде байырғы халықтардың этноэкологиялық дәстүрлерінің рухани-адамгершілік әлеуетін енгізу және қолдану білім беру мекемелерін этнопедагогикаландыруға, қоғам жастарының экологиялық тәрбиесін қалыптастыруға ықпал ететіні айтылды. Білім беру процесінде экологиялық тәрбие беруде қолданылатын этнопедагогика құралдарының түрлері ұсынылып, білімгер бойына экологиялық тәрбиені қалыптастырушы ең оңтайлы әрі нәтижелі ресурс екені негізделді.

Кілт сөздер: *экологиялық тәрбие, этнопедагогика, этнопедагогика құралдары, этномәдениет, экологиялық мәдениет.*

Кіріспе

Соңғы жылдары ғылыми білімнің әртүрлі салаларында бүкіл биосфераны қамтитын және экология проблемаларымен тығыз байланысты процестерді зерттеуге қызығушылықтың артуы байқалды. Адам мен қоршаған орта айналасындағы әлемнің өзара әрекеттесуі мұқият зерттелуде. Қазіргі жағдайда барлық жастағы және әр түрлі кәсіптегі адамдардың экологиялық тәрбиесі мен білімі үлкен маңызға ие. Қоғамның нарықтық экономикаға көшуінің қазіргі жағдайындағы экологиялық проблемалар адамгершілік дағдарысын тудырады, өйткені экология мен адамгершілік өзара байланысты. Сондықтан экология мәселелерін адамгершілік тәрбиесімен байланысты қарастыру қажет.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтің «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында: «Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму - Қазақстан күн тәртібінің бірінші жоспарына шығарылуда [1]. Бұл мәселемен бүкіл әлем бойынша өркениетті мемлекеттер айналысуда және бізде негізгі тенденциядан алшақ қала алмаймыз. Өскелең ұрпақты, мектептер мен жоғары оқу орындарында экологиялық тәрбиелеуге тиісті назар аударылуы керектігін» атап өтті.

Сонымен қатар қоғам азаматтарының бойына ұлттық негізді, отан табиғатын, патриотизм мен отаншылдық қасиетін қалыптастыру маңыздылығы Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы экология кодексінде қарастырылған [2]. Яғни «Қоршаған ортаны қорғау мемлекет, жеке және заңды тұлғалар жүзеге асыратын, табиғи ортаны сақтауға және қалпына келтіруге, қоршаған ортаның ластануын және оған кез келген нысандарда залал келтірілуін болғызбауға, қоршаған ортаға жағымсыз антропогендік әсерді барынша азайтуға және оның салдарларын жоюға, Қазақстан Республикасының орнықты дамуының өзге де экологиялық негіздерін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар жүйесін жүргізуді міндет етеледі» – деп жарияланған [2]. Ал бұндай шараларды жүзеге асыру мектеп қабырғасынан басталуы керек. Алайда, жас ұрпақты, әсіресе бастауыш сынып оқушыларына этнопедагогика құралдары арқылы экологиялық

тәрбие беру мәселесі ғылыми әдебиеттерде де, мектептерінің тәжірибесінде де толық көрініс таппады. Сондықтын қазіргі жаһандану, қоғамды ақпараттандыру заманында өскелең ұрпаққа халықтық педагогика тәжірибесі арқылы тәрбие беру мәселесін қайта қарау қажеттілігі туындап отыр. Жоғарыда айтылғандар бұл мәселені зерттеу өзекті және перспективалы екенін көрсетеді.

Осыларға байланысты өскелең ұрпақтың экологиялық және адамгершілік тәрбиесінің өзара байланысы аса өзекті болғандықтан жұмысымызды бастауыш сыныптарда экологиялық тәрбие беруде қолданылатын этнопедагогика құралдарының түрлерін анықтауға арнадық.

Материалдар мен әдістер

Бұл мақсатта біз этнопедагогика құралдарының тәрбиелік, оның ішінде экологиялық тәрбие берудегі маңызын және мүмкіндіктерін зерттеумен шұғылданыған педагог-ғалымдардың еңбектерін зерделедік. Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, Ж.Ж. Руссо, Л.Н.Толстой, К.Д. Ушинский, В.А. Сухомлинский, Ы. Алтынсарин, М. Жұмабаев және т.б. көрнекті педагогтер табиғи ортада қалыптасқан білім беру құралдарының бай әлеуеті мен алуан түрлерін пайдалану қажеттілігі туралы жазып, жас ұрпақты тәрбиелеудегі халықтық тәжірибенің баға жетпес рөлін атап өтті.

Қазіргі зерттеушілер де экологиялық білім беруде халықтық педагогика тәжірибесін қолданудың маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл зерттеулердің негізгісі Г.Н. Волковтың еңбектері болып табылады, онда этнопедагогиканың мазмұны мен мәні, оның ерекшеліктері мен мүмкіндіктері анықталған. В.Ф. Афанасьев, А.Ш. Гашимов, А.Э.Измайлов, С. Қалиев, Қ. Жарықбаев, С. Ұзақбаева және т.б. ғалымдардың еңбектерінде әр түрлі халықтардың мәдениеттерінің бірегейлігі, жас ұрпақты тәрбиелеуде қолдануға қажет болатын ауызекі шығармалар мен бейнелеу өнерінің, салт-дәстүрлердің тәрбиелік құралдарының байлығы түсіндіріледі.

Белгілі педагогтар мен психологтар Л.И. Божович, Л.В.Занков, А.Н. Леонтьев, Д.Б.Эльконин осы жастағы балаларға тән ерекшеліктер мен даму заңдылықтары бастауыш сынып оқушыларының табиғатқа деген қызығушылығын тудыратынын айтқан. Сондықтан бастауыш мектепте этнопедагогика құралдарын экологиялық тәрбиеде қолдану өте маңызды. Қарастырылып отырған мәселені зерттеуде бастауыш сынып оқушыларына экологиялық білім берудің әртүрлі аспектілеріне арналған еңбектерді (В.С. Перекалова, Л.П. Салеева, Л.П. Печко, М.Н. Сарыбеков, Д.І. Жангелдина С. Орынбеков) зерделеу маңызды болды.

Ғылыми дереккөздерді талдау жас ұрпақтың экологиялық білім беру мәселелеріне назар аударудың жанданғанын ғана емес, сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының экологиялық тәрбиесінде этнопедагогикалық мұраны пайдалану мүмкіндіктерін жеткілікті түрде әлі де зерттеу қажеттігін көрсетті.

Әр халықтың өзіндік ұлттық болмысын дамытатын халықтық педагогикасы бар. Сол халықтық педагогика арқылы олар өз ұлтын, өз ұрпағын тәрбиелейді. Осы тұрғыда Ресейдегі ұлттық тәрбиеге мән берген алғашқыларының бірі ұлы педагог К.Д.Ушинский болды. Ушинскийдің көзқарасы бойынша халықтық білім беру адамның рухани және ақыл-ой дамуының негізі ретінде қарастырылады. Орыстың ұлы педагогы өзінің «Адам тәрбиесінің пәрменді құралы» (1869) деген еңбегінде, сондай-ақ өзінің «Педагогикалық антропологиялық тәжірибе» (1867) атты еңбегінде «Тәрбиенің пәрменді құралының басты принципі оның халықшылдығында. Ол қоғамдық ортаның тәрбиесіне негізделген» дейді [3]. Оның пікірінше халықтық мектептердің мақсаты-тек балаларды белгілі бір біліммен қаруландыру ғана емес, оларды адамгершілік тұрғысынан тәрбиелеу. Осы бағытта оның «Қоғамдық тәрбиенің халықтық негізі туралы» еңбегі дәлел, бұл еңбектің мәні – халықтық білім берудің негізгі өағидаларын атап көрсету және ұлттық мәдениет пен тәрбие арасындағы байланысты нығайту.

Халық ағарту ісінің жоғары маңызы мен мектептегі білімнен гөрі өмірлік білімнің әлдеқайда қажет екендігін атап көрсеткен тағы бір ұстаз ол Л.Н. Толстой болды. Ол білім берудің негізі ретінде адамгершілік тәрбиесін ұстанған, яғни білім беру тек оқушыларды оқыту ғана емес сонымен қатар оқушылардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру керек деп санады. Ал адами құндылықтардың негізі халықтық педагогикада екендігі белгілі. Толстойдың «Балаларға арналған мектеп» атты еңбегі оның этнопедагогика мәселелеріне қатысты көзқарастарын ашып көрсетеді. Онда Толстой мектеп оқытуын ұлттық болмысқа, жергілікті халықтың тұрмыс-салты мен мәдениетіне сәйкестендіруге шақырды. Оның айтуынша, мектеп білім беруден басқа, балаларды еңбекке, адамгершілікке, дұрыс дүниетанымға тәрбиелеуге тиіс.

Этнопедагогиканың ғылым ретінде дамуында В.А. Сухомлинскийдің үлесін айта кеткен жөн. Сухомлинский орыс педагогикасының патриархының тамаша идеяларын жүзеге асыру білім мен тәрбиенің нағыз халықтық жүйесі жағдайында ғана мүмкін болатынын іс жүзінде дәлелдеді. Барлық тәрбие құралдарының ішінде Сухомлинский ана сөзін, ұлттық тілді ең маңыздысы деп есептейді. «Тіл – халықтың рухани байлығы» деп жазады ол. Оның ойынша, адамның сөйлеу мәдениеті оның рухани мәдениетінің айнасы. «Балаға әсер етудің, оның сезімін, жан-дүниесін, ой-пікірін, тәжірибесін арттырудың ең басты құралы – туған сөздің сұлулығы мен ұлылығы, күші мен әсерлілігі» дейді ойшыл ұстаз [4].

Этнопедагогиканың маңызын түсіріне отырып ауызекі шығармалар арқылы жас ұрпақты тәрбиелеу жолдарының негізін түсіндірген, қазақтың этнопедагогика саласында терең зерттеулер жүргізген, көрнекті отандық ғалым С.Қалиев болды. Оның этнопедагогикаға қатысты көптеген еңбектері әрі осы тақырып төңірегіндегі мақалалары жарық көрген. С.Қалиев өзінің «Қазақ этнопедагогикасының негіздері мен тарихы» атты еңбегінде этнопедагогиканың негізін түсіндіре отырып, этнопедагогиканың зерттеу объектісі халық педагогикасы екендігін айтып өткен [5]. Жастайынан бала бойында адамгершілік, кіршіксіз тазалық пен еңбексүйгіштік қасиеттерді ғалым халықтық педагогика арқылы баулуға болатынын көрсетіп қана қоймай, әрбір білімнің негізгі жүйесін қарастырып өткен. Ғалымның еңбектерінен қазақтың этнопедагогикасының ғылыми тұрғыда жүйеленгеніп, ұлттық тәрбие мен білімнің зерттелінген бөлігін көрсетеді. С.Қалиевтің пікірінше, этнопедагогика – бұл халықтың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан дәстүрлері мен мәдениетін, ұлттық құндылықтарын жас ұрпақ тәрбиесіне енгізудің әдіснамасы. Халқымыздың тәрбиелік мұрасы, сонын ішінде ауыз әдебиеті, батырлар жыры, халықтың салт-дәстүрлері, күнделікті тұрмыс-салты – этнопедагогиканың негізгі құрамдас бөліктері болып табылады.

Тәуелсіз еліміздің болашағы үшін парасатты азаматтарды қалыптастыруға, болашақ жас ұрпаққа өркениет пен әлемдік ғылым деңгейінде білім беруге, сонымен қатар оның рухани байлығын көтеруге, мәдениетін, ойлау қабілетін биік деңгейде жаңғыртуды белгілі ғалым Қ.Жарықбаев қазақ мектебінің басты мақсаты деп біледі. Бұл мақсаттардың жүзеге асырудың негізгі шешімі ретінде ғалым оқу-тәрбие процесіне этнопедагогика мен этнопсихологияны кіріктіру арқылы жүзеге асыруға болатынын көрсеткен [6]. Ғалым болашақ ұрпақ үшін халықтық педагогиканың маңызын білгендердің бірі ретінде этнопедагогика мен ұлттық тәрбиенің қазіргі заманғы педагогикалық теория мен практикада пайдаланылуының қажеттілігін үнемі айтып жүрді. Өзінің еңбектерінде Қ. Жарықбаев бала тәрбиесіндегі этнопедагогиканың ерекше орнын айта келе қазақ халқының дәстүрлеріне де толталған. Ол халық дәстүрлерінің ерекшеліктерін былай көрсетеді: олардың әмбебаптығы, бұқаралық сипаты, күштілігі, өміршендігі, беріктігі, әртүрлілігі. Күнделікті өмірде олар өзара байланысты келесі функцияларды орындайды: адамдар арасындағы қарым-қатынасты, әлеуметтік байланыстарды, ақпарат пен білім беруді реттеу [7].

С. Ұзақбаев өзінің «Этнопедагогика» атты оқу құралында халық педагогикасына мынандай анықтама берген: «... ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа ауызша түрде беріліп отырған, халық шығармашылығы мен әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрінде көрініс алған халықтың

педагогикалық білім мен тәрбиесіндегі тәжірибесінің жиынтығы » [8]. Қазақ халқының ұлттық тәрбиесі – этнопедагогиканың негізгі өзегі болып табылады. Ғалым қазақ халқына тән тәрбие жүйесінің, оның ішінде ұлттық салт-дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың, ән-күй мен ауыз әдебиетінің тәрбиелік мәнін ашып, оларды қазіргі заманғы тәрбиемен ұштастырудың қажеттілігін айтты. Ұзақбаева этнопедагогиканың негізінде ұрпаққа адамгершілік, еңбекқорлық, адалдық, жауапкершілік сияқты маңызды қасиеттерді сіңіруді мақсат етеді.

Экологиялық білім мен тәрбие беруде, балаларға «Табиғат-адам-қоғам» туралы ғылым негіздерін меңгерудің мазмұнын, ұйымдастыру жолдары мен әдістерін қалыптастыруда зерттеу жүргізген отандық ғалым Д.І. Жангелдина «Оқушыларға экологиялық тәрбие беру» атты табиғаттану жазбасында «Тұлғаның қалыптасуы, оның әлеуметтенуі әлеуметтік тәрбиемен байланысты [9]. Бұл қоғамның өзінің жас ұрпағына деген қамқорлығы. Әлеуметтік тәрбие баланың білімімен, оқуымен және өзін-өзі тәрбиелеуімен байланысты. Баланың бастау бұлағы - бастауыш. Отаның сүйген ізгі ұрпақты тәрбиелеу үшін, тәрбиені білімнің алғашқы баспалдығынан бастап негізін қалау қажет.» деп пайымдайды.

С. Орынбеков өзінің «Өлкелік принцип негізінде жануартанудан экологиялық білім беру әдістемесі» атты зерттеуінде «Табиғатты тану және онымен қарым-қатынас жасау кезінде экологиялық мәдени тұлға өзінің сезімдері арқылы оған таңдану, қуаныш, мейірімділік, жанашырлық деген көзқарастарды сезінеді. Осылайша табиғат әлеміне деген сүйіспеншілігін көрсетеді. Бұл қасиеттерді тұлға бойына мәңгілікке сақталу үшін, экологиялық тәрбиенің негізін ерте жастан қалау қажет.» екенін дәлел етеді [10].

Педагогика ғылымында және практиктердің қызметінде дәстүрлі халық педагогикасына деген қызығушылық күрт артып келеді. Осы дәстүрлерді зерттейтін зерттеушілер саны көбейіп, жарияланымдар саны да өсті. Этнопедагогика мәселелеріне арналған ғылыми-практикалық конференциялардың ауқымы кеңейіп, осы тақырып бойынша материалдардың кеңеюі этнопедагогиканың ғылым ретінде ғылыми рефлексиясын жүргізу қажеттілігін тудырады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бүгінгі таңда мектеп белгілі бір дәрежеде өскелең ұрпаққа мәдени және тілдік байлықты, рухани және адамгершілік құндылықтарды, ғасырлар бойғы этникалық дәстүрлерді сіңіруде. Жергілікті және кіші ұлттардың басты проблемасы – ана тілін, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін білмеу. Бұл надандық туған мәдениеттің толық немесе ішінара жойылуына әкеледі. Мұндай мәселені алдын алудағы және шешудегі маңызды қадам ұлттық жаңғырудың маңызды шарты – ұлттық білім беру дәстүрлерін жас ұрпаққа дәріптеу. Себебі, мектепте алған білім жастардың экологиялық тәрбиесін, мәдениетін қалыптастыруға негіз бола алады. Бірақ білім біртұтас болса да, олар практикалық дағдыларсыз өмірге енбейді. Сондықтан, қоршаған ортаға саналы көзқарас экологиялық білімге байланысты. Көпжылдық зерттеудің негізінде этнопедагогика құралдарын оқу процесіне енгізу, оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудың шешуші факторларының бірі деп есептейміз.

Этнопедагогика – экологиялық білімді, табиғатты қорғау қызметіне терең қызығушылықты, оны сауатты жүзеге асыруды, табиғатпен қарым- қатынас нәтижесінде пайда болатын моральдық эстетикалық тәрбиені қалаушы сала [11].

Рухани саладағы этномәдени құндылықтар – бұл үлкен зияткерлік байлық пен жалпыадамзаттық құндылықтарды, халықтардың мәдени, адамгершілік дәстүрлері, жалпыұлттық сарқылмас резерві.

Этнопедагогикада оң адамгершілік қасиеттердің қалыптасуының негізгі себептері – еңбек тәрбиесі, фольклор, ауызша халық шығармашылығы және ата-баба өсиеттері болып табылады. Әр этностың табиғатты ұтымды пайдаланудың бірегей тәжірибесінде балалардың экологиялық мәдениетін тәрбиелеуге ықпал ететін дәстүрлері, әдет-ғұрыптары бейнеленген өзіндік фольклорлық туындылары бар. Экологиялық тәрбие беруде

қолданылатын этнопедагогика құралдарының негізі – халық ауыз әдебиеті екені сөзсіз. Оның ішінде мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, өлеңдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар, ертегілер мен көркемдік шығармалар.

Г.Н. Волковтың пікірінше, экологиялық тәрбие беруде қолданылатын этнопедагогика құралдарының пәндік өрісі төмендегідей бөлінеді :

- отбасылық өмір педагогикасы.
- мақал-мәтелдер, нақыл сөздер.
- жұмбақтар, жаңылтпаштар.
- халық әндері.
- әр түрлі халықтардың педагогикалық мәдениеттерінің ортақтығы [4].

XVI-XVIII ғ. классикалық педагогиканың негізін қалыптастырушы Я.А. Коменский, И.Г. Песталоций, А.Ф. Дистерверг бала дүниетанымын дамытуда табиғатты қатыстыра отырып білім беру, тәрбиелеу қажеттілігін негіздеген. Ғалымдардың пікірінше, білімгерлердің бойында экологиялық тәрбиені қалыптастыру үшін қолданылатын этнопедагогиканың негізгі құралдарының бірі – ертегілер.

Ертегілер - адам баласы мен табиғаттағы өзара байланыс, халық мәдениетінің бүкіл палитрасын жеткізетін негізгі мұра. Ұрпақтан - ұрпаққа, әкеден ұлға, анадан қызға қоршаған орта туралы ғасырлар бойғы даналықтар балаларға оңай есте қалатын нұсқау түрінде берілді.

Табиғатқа ұқыпты қараудың маңыздылығы және қоршаған ортаны білуге деген ұмтылыс, мұның бәрі халық ертегілерінен бастау алады. Ертегілер танымдық және тәрбиелік аспектілерді біріктіреді.

Экологиялық тәрбие беруде қолданылатын «Ағаш пен бұта», «Табиғатты бүлдірмейік», «Жер-Ана», «Табиғат сырлары», «Қарлығаш пен дәуіт», «Мен және қоршаған орта», «Табиғат дауысы», «Табиғатым-тамаша», «Гүлденген табиғат», «Таңғажайып әлем», «Табиғат тіршілігі», «Құстар біздің досымыз» атты қазақ халық ертегілері бар. Бұл ертегілер туған өлкенің табиғаты туралы үлкен ақпаратты қамтиды. Ертегілерде табиғаттың қол жетімсіздігі мен ұлылығы мадақталады, бұл жас буынның бойына ұлттық бірегейлік сіңіруге жол ашады.

Экологиялық тәрбиені қалыптастыруда қолданылатын этнопедагогиканың келесі құралы – мақал-мәтелдер мен нақыл сөздер. Қазақ халқы барлық уақытта сөз өнеріне басымдық берген. Мақал-мәтелдерде, афоризмдерде қамтылған екі-төрт поэтикалық жолда шоғырланған терең ой баланың еңбекке және табиғатқа деген сүйіспеншілігін оятқан.

Мақал-мәтелдер мен нақыл сөздер - халықтың даналығын көрсететін, психикаға, мінез-құлыққа және қабылдауға әсер ететін халық ауыз әдебиетінің арасындағы маңызды орынға ие жанр. Туған өлкенің табиғатына деген терең ойға толы мақал-мәтелдер мен нақыл сөздер балалардың ақыл-ойы мен сезімдеріне оң әсер береді [12].

Экологиялық тәрбие беруде қолданылатын мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің алар ауқымы өте кең әрі шексіз. Қазақ халқында қоршаған ортаға қорған болуға, табиғатты аялауға, жануарлар әлемі мен өсімдіктер дүниесін қорғауға, залал келтірмеуге негізделген сүбелі сөздер мен мағыналы мақалдар жетерлік. Бұған дәлел ретінде келесі мысалдарды ұсынамыз:

«Су бергеннің – сауабы бар, Су төккеннің – жауабы бар».

«Жер – қазына, су – алтын».

«Бұлақ көрсең, көзін аш».

«Адамның табиғатсыз күні жоқ, Табиғаттың оны айтар тілі жоқ».

«Судың да сұрауы бар».

«Бір тал кессең он тал ек».

«Бір жылдығын ойлаған халық бидай егеді, Жүз жылдығын ойлаған халық ағаш егеді».

Сан ғасырдан келе жатқан бұл мақал-мәтелдерді, нақыл сөздерді санасына сіңірген білімгер бойына табиғи байлыққа деген қамқорлықты, мейірімділікті қалыптастырады.

Қазақ халқының экологиялық тәрбиесінің ежелден қалыптасуына негіз болған, этнопедагогиканың бір бөлігі – тыйым сөздер, тыйым ережелер. Бұл тыйымдар табиғат дүниесінің жүдемеуіне, дархан даламызға залал келтірмеуге негіз болған. Ата-бабамыздың ежелден ел арасында тараған «Суға түкірме», «Күлді шашпа», «Шөпті жұлма», «Көкті таптама, жұлма», «Тал кеспе», «Отты аттама», «Ұяны бұзба» деген тыйымдары ел есінде. Аталған тыйым, ережелер адам баласы мен табиғаттың біртұтастығын, ажырамас бөлік екендігін баяндаған және сол тұтастықтың бұзылу қасіретінен ұрпақты сақтауды көздеген. Оларға мейірбандылық, жауапкершілік, әсемдік, әдептілік, бақылағыштық сезімдерін қалыптастыруды мақсат еткен [18].

Ұзақ уақыт бойғы ән дәстүрлерінде ғасырлар бойы қалыптасқан халықтық үміттер мен қастерлі тілектер көрсетілген. Әндерде бейнеленген адам мен табиғаттың тұтастығы халықтық дүниетанымның маңызды бөлігін білдіреді. Әндер - халықтың мінезінің көрінісі. Олар қуаныш пен қайғыға көмектеседі, адамның сезімдерін, көңіл-күйін және өмір құбылыстарына, табиғаттың теңдесіз байлығына зор ілтипат пен ықыласпен қарауға негіз болады [13].

Көркем сөз бен әдемі мотивтер балалардың санасында күшті әсер қалдырады және ұзақ уақыт есте қалады.

Дүние қандай күшті еді?
Табиғатсыз өмір жоқ.
Табиғаттың түстері.
Жасыл, қызыл, қоңыр, көк.
Табиғат – жер бетінің сәні,
Табиғат – ғаламшардың жаны.
Табиғат – тірегіміз біздің,
Не керек? Табиғатта бәрі.

Сонымен қатар экологиялық тәрбие беруде қолданылатын «Табиғатты қорғайық», «Табиғат», «Сұлулықтың әлемі», «Табиғат сақшылары», «Бүлінбесін, Жер-Ана», «Табиға-Ана», «Табиғат-жаратылыс пернесі», «Тал бесігім», «Табиғат үн қаталса» атты әндер қатары жетерлік. Аталмыш әндер білімгерлердің бойына туған елге деген махаббат пен мейірімді қалыптастырады.

Қазақ халқының ұлы ақыны және ағартушысы Абай Құнанбаев өзінің поэтикалық шығармаларында табиғаттың сұлулығын жырлап, оны адам өмірімен, қоғамдық ортамен шебер байланыстырды. Оның өлеңдерінде адамсыз пейзаж жоқ. Табиғаттың бір бөлігі ретінде адам жалпыадамзаттық құндылықтардың иесі болып табылады [5].

Сондықтан педагогикалық қызметтің бір бөлігі ретінде экологиялық білім мен тәрбие ең алдымен мұғалімнің санасын қайта құруды, содан кейін мектеп оқушыларының табиғатқа, оның ресурстарын үнемдеуге, қазіргі уақытта өте қажет экологиялық сананы дамытуға қатысты жалпыадамзаттық принципті қалыптастыруды талап етеді. Бұл талап мұғалімнің қызметіне қатысты ерекше маңызға ие, оның экологиялық санасы елдің болашақ азаматтарын экологиялық тәрбиелеудің маңызды факторы болып табылады.

Ұлттық мектептегі оқу – тәрбие процесін этнопедагогизациялау проблемасының өзектілігі Қазақстандағы білім беру жүйесін жаңарту, оны ізгілендіру, демократияландыру және халықтың рухани құндылықтарын жаңғырту қажеттілігіне байланысты. Қазақстанда республикалық, өңірлік авторлық оқулықтар мен бағдарламалар құрылды. Республикада ұлттық мектептің этнопедагогикалық тұжырымдамасы пысықталды, ол кейіннен тәрбие мен оқытудың әртүрлі бағыттары бойынша сараланған бағдарламалар құруға көмектесті. Табиғатты қорғауда жастардың экологиялық қозғалыстары пайда болды: «Семей – Невада», «Аралды қорғауда» және басқалар [15].

Оқушыларды экологиялық тәрбиелеудің тағы бір нұсқасы ретінде «Отаным», «Елім-ай», «Әкелер мұрасы», «Ата мұра», «Қазақ әдет-ғұрыптары», «Атамекен», «Кәусар бұлақ», «Әсем саз», «Дүниетану» оқулықтары пайда болды.

Қорытынды

Халық жадының тереңдігінде ғасырлық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер, соның ішінде педагогикалық дәстүрлер ауызша халық шығармашылығының әртүрлі үлгілері түрінде: әндер, аңыздар ертегілері, аңыздар, эпостар және тағы басқа үлгілерде берілген. Этнопедагогиканың бұл үлгілері мәдениеттің ежелгі қабаттарынан бастау алады, онда халық тәрбиесінің мәңгілік даналығы шоғырланған. Әр халықтың педагогикалық ойы мен тәрбиелік дәстүрлері оның рухани-адамгершілік өмірінің алуан түрлі тарихын бейнелейді, қазіргі өскелең ұрпақты тәрбиелеу процесінде маңызды ресурс болып табылады.

Жас буынды туған өлкенің ұлттық мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне, өз халқының эстетикалық және адамгершілік-этикалық құндылықтарына баулу жалпы білім беретін мектеп пәндерінің мазмұнына ұлттық-гуманитарлық пәндерді енгізу жолымен оқытудың барлық сатыларында жүзеге асырылуға тиіс. Ол үшін халықтық педагогика идеясын толық пайдалану қажет [16].

Адам-табиғаттың органикалық бөлігі. Ежелгі заманнан бері адам мен табиғаттың қарым-қатынасы бар: адам табиғатқа әсер етеді, табиғаттың адамзатқа әсері мол. Сондықтан, халықтық педагогикада табиғат тәрбие мен оқытудың негізгі факторларының бірі болып табылады, оны қазіргі мектептегі оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттыру үшін қолдануға болады.

Қоршаған ортаны сақтау адамзат баласының өмір сүруі мен дамуының негізгі шарты болып табылады. Осыған байланысты жас ұрпақтың рухани-адамгершілік, еңбек, эстетикалық және физикалық дамуын қамтитын экологиялық тәрбие үйлесімді тұлғаны тәрбиелеудің ажырамас бөлігі болып табылады [14].

Қазақ этнопедагогикасы мен халық педагогикасының тәрбиелік әлеуетін пайдалану тұлғаның адамгершілік және эстетикалық дамуына ықпал етеді. Экологиялық тәрбие беруде қолданылатын этнопедагогика құралдарының жоғарыдағы түрлерін біліммен байланыстыру, өскелең ұрпақты табиғатты тануға, оң тәрбиелеуде елеулі нәтижелерге қол жеткізуге үлкен үлес қосады [17]. Этнопедагогика құралдары оқушылардың рухани мәдениетінің жоғарылауына және шығармашыл тұлғаны қалыптастыруға, патриотизмді, сұлулыққа деген сүйіспеншілікті оятуға және даралықты дамытуға мүмкіндік береді.

Жалпы білім беретін мектептердегі білім беру процестері табиғи ортаны тұтас және шығармашылықпен қабылдауға, игеруге, түрлендіруге және сақтауға дайын тұлғаны тәрбиелеуге арналған. Экологиялық тәрбиенің мәні, экологиялық мәдениеттің қалыптасуы оқушылардың табиғатқа жауапкершілікпен қарау және қамқорлық таныту процесін құрайды. Қазақ мектептерінің бастауыш сыныптарында оны дамытудың барлық нақты алғышарттары бар.

Қазіргі әлемдегі адам, қоғам және табиғат қатынастарының проблемалары бірінші кезектегі санатқа жатады. Қоршаған ортаны қорғау стратегиясын іске асырудың ең маңызды кезеңі білімгер бойына экологиялық білім мен тәрбиені жүйелі қалау болып табылады. Ол адамның бойында жоғары экологиялық мәдениетті, еңбекке жауапкершілікпен қарауды қалыптастыруды мақсат етеді.

Қазақ мектептерінің бастауыш сынып оқушыларына экологиялық тәрбие берудің көп қырлы жолдарының ең негізгісі, адамзаттың табиғатпен байланысын халықтың этнопедагогикалық мұра арқылы тәрбиелеу. Онда ата-бабалардың ұлы даналығын қамтитын ғасырлар бойғы халықтық білім берудің үлкен тәжірибесі шоғырланған. Сондықтан халықтық этнопедагогикада жеке тұлғаның экологиялық мәдениетін қалыптастыру үшін сарқылмас мүмкіндіктері бар деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000413> 16.02.2020.
2. ҚР экология кодексі (2021 жылғы 2 қаңтардағы, №400-VI ҚРЗ) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> 18.06.2020.
3. Кукушкин В.С., Қалиев С. Этнопедагогика:оқулық. – Алматы: РПБК “Дәуір” – 2014. – 336 бет.
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 1999. -168 с.
5. Қалиев С.Қ. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы, 2003. – 202 б.
6. Жарықбаев Қ. Этнопсихология және этнопедагогика «Ұлттық тәлім-тәрбие». – Алматы, 1996. – 189 б.
7. Жарықбаев К.Б., Олжаева А.К., Ахметова М.К. Казахская этнопсихология: учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 304 с.
8. Ұзақбаева С.А. Этнопедагогика: оқу-әдістемелік кешені (оқу құралы). – Алматы: Қарасай, – 2019. – 320 б.
9. Жангелдина Д.І. Оқушыларға экологиялық тәрбие беру (4-5 класс табиғаттану курсы материалдары бойынша): пед. ғыл. канд. дис. – Алматы, – 1995. – 140 б.
10. Орынбеков С. Өлкелік принцип негізінде жануартанудан экологиялық білім беру әдістемесі: пед. ғыл. канд. дис. – Алматы, 1996. – 186 б.
11. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: учеб. пособие для студентов пед. институтов, слушателей института повышения квалификации, преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов. – М.: Просвещение, – 1984. – 208 с.
12. Жарықбаев К.Б. Состояние и перспективы развития педагогических и этнопсихологических исследований в Казахстане // Материалы научно- практической конференции «Использование традиций народной педагогики и психологии в учебно-воспитательном процессе». – Алматы: Рауан, 1992. – 237 с.
13. Жукеш К. Особенности национальной психологии. – Алматы. Республиканское книгоиздательство, – 1993.
14. Романова А. В., Мыреева А. Н. Фольклор эвенков Якутии. – Л.: Наука. – 1971, 334 с.
15. Буковская Г.В. Формирование экологической культуры младших школьников средствами краеведо-туристической деятельности: дис. канд.пед.наук. – М., 1997. – 155 с.
16. Жортанов С. Өлкетану және қоғамдық пайдалы еңбек. – Алматы, 1968. – 96 б.
17. Қазақстан: Ұлттық энциклопедиясы / бас ред. Ә.Нысанбаев. – Алматы, 1998. – 199 б.
18. Кажимова К.Р. Этнопедагогикалық білім беру негізінде студенттердің кәсіби құндылықтарын дамыту: филос. док. (PhD) дис. – Астана, 2018. – 151 б.

REFERENCES:

1. Memleket bassysynyń 2020 jylǵy 1 qyrkúiekteǵı «Jańa jaǵdaıdaǵy Qazaqstan: is-qimyl kezeńı» atty Qazaqstan halqyna Joldauyn iske asyru jónindeǵı şaralar turaly [On measures to implement the Address of the Head of State to the people of Kazakhstan “Kazakhstan in the new situation: a period of action” dated September 1, 2020] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000413> 16.02.2020.
2. QR ekologia kodeksı [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan] (2021 jylǵy 2 qańtarıdaǵy, №400-VI QRZ) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> 18.06.2020.
3. Kukuşkin V.S., Qaliev S. Etnopedagogika:oqulyq [Ethnopedagogy: textbook]. – Almaty: RPBK “Däuir” – 2014. – 336 bet.

4. Volkov G.N. Etnopedagogika: Ucheb. dlä stud. sred. i vyssh.ped. ucheb. Zavedeni [Ethnopedagogy: Textbook. for studs. environm. and higher. ped. study. establishments]. M.: Akademia, – 1999. – 168 s.
5. Qaliev S.Q. Qazaq etnopedagogikasynyñ teorialyq negızderi men tarihy [Theoretical foundations and history of Kazakh ethnopedagogy]. – Almaty, 2003. – 202 b.
6. Jaryqbaev Q. Etnopsihologia jäne etnopedagogika «Ülttyq tälım-tärbie» [Ethnopsychology and ethnopedagogy "National education"]. – Almaty, 1996. – 189 b.
7. K.B.Jarikbaev, A.K. Oljaeva, M.K. Ahmetova Kazahskaia etnopsihologia: uchebnoe posobie [Kazakh Ethnopsychology: Textbook]. – Almaty: Qazaq universiteti, – 2019. – 304 s.
8. Ūzaqbaeva S.A. Etnopedagogika: oqu-ädistemelik keşeni (oqu qūraly) [Ethnopedagogy: educational and methodological complex (study guide)]. – Almaty: Qarasai, – 2019. – 320 b.
9. Jangeldina D.I. Oquşylarğa ekologialyq tärbie beru (4-5 klas tabıǵattanu kursy materialdary boıynşa) [Providing environmental education to students (based on the materials of the 4th-5th grade natural science course)]: ped. ğyl. kand. dis. – Almaty, – 1995. – 140 b.
10. Orynbekov S. Ölkelik prinsip negızinde januartanudan ekologialyq bilim beru ädistemesi [Methodology of ecological education in animal science based on the regional principle]: ped. ğyl. kand dis. – Almaty, 1996. – 186 b.
11. Abdullina O.A. Obşepedagogicheskaia podgotovka uchitelä v sisteme vysşego pedagogicheskogo obrazovaniä: ucheb. posobie dlä studentov ped. institutov, sluşatelei instituta povyşeniä kvalifikasii, prepodavatelei ped. disiplin un-tov i ped. in-tov [General pedagogical training of teachers in the system of higher pedagogical education: a textbook for students of pedagogical institutes, students of the institute for advanced training, teachers of pedagogical disciplines of universities and pedagogical institutes]. – M.: Prosveşenie, 1984. – 208 s.
12. Jarykbaev K.B. Sostoianie i perspektivy razvitiä pedagogicheskikh i etnopsihologicheskikh issledovani v Kazahstane [The state and prospects of development of pedagogical and ethnopsychological research in Kazakhstan] // Materialy nauchno- prakticheskoi konferensii «İspölzovanie tradisi narodnoi pedagogiki i psihologii v uchebno-vospitatelnom proseye». – Almaty: Rauan, 1992. – 237 s.
13. Jukeş K. Osobenosti nasyonälnoi psihologii [Peculiarities of national psychology]. – Almaty. Res- publikanskoe knigoizdatelstvo, 1993.
14. Romanova A.V., Myreeva A. N. Föklor evenkov İakutii [Folklore of the Evenks of Yakutia]. L.: Nauka. 1971, 334 s.
15. Bukovskaia G.V. Formirovanie ekologicheskoi kültury mladşih şkölnikov sredstvami kraevedo-turisticheskoi deiatelnosti [Formation of ecological culture of primary school students by means of local history and tourism activities]: dis. kand.ped.nauk. – M., 1997. – 155 s.
16. Jortanov S. Ölketanu jäne qoǵamdyq paidaly eñbek [Local history and community service]. – Almaty, 1968. – 96 b.
17. Qazaqstan: Ülttyq ensiklopediasy [Kazakhstan: National Encyclopedia] / bas red. Ä.Nysanbaev. – Almaty, 1998. – 199 b.
18. Kajimova K.R. Etnopedagogikalıyq bilim beru negızinde studentterdiñ käsibi qūndylyqtaryn damytu [Development of students' professional values based on ethnopedagogical education]: filos. dok. (PhD) dis. – Astana, 2018. – 151 b.

ВИДЫ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ИСПОЛЪЗУЕМЫХ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Жолтаева Г.Н., Құрал М.*

Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, г.Талдыкорган

*e-mail: gnzh1661@mail.ru, madinakural@mail.ru

В настоящее время особенно актуальным является развитие экологического воспитания как части общей культуры человека. Поэтому, поскольку взаимосвязь экологического и нравственного воспитания подрастающего поколения особенно актуальна, наша работа была посвящена определению видов средств этнопедагогики, используемых в экологическом воспитании в начальных классах. Основные вопросы формирования и развития экологического воспитания подрастающего поколения рассмотрены в данной статье. Было отмечено, что внедрение и применение духовно-нравственного потенциала этноэкологических традиций коренных народов в образовательном процессе способствует этнопедагогизации образовательных учреждений, формированию экологического воспитания молодежи общества. Предложены виды средств этнопедагогики, применяемые в экологическом воспитании в образовательном процессе, обосновано, что наиболее оптимальным и продуктивным ресурсом, формирующим экологическое воспитание у обучающихся.

Ключевые слова: экологическое образование, этнопедагогика, средства этнопедагогики, этнокультура, экологическая культура.

TYPES OF ETHNOPEDAGOGICAL TOOLS USED IN ECOLOGICAL EDUCATION

G.N. Zholtayeva, M. Kural*

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan

*e-mail: gnzh1661@mail.ru, madinakural@mail.ru

Currently, the development of environmental education as a part of the general human culture is particularly relevant. Therefore, since the relationship between ecological and moral education of the younger generation is especially relevant, our work was devoted to the definition of the types of ethnopedagogic tools used in environmental education in primary schools. The main issues of the formation and development of environmental education of the younger generation are considered in this article. It was noted that the introduction and application of the spiritual and moral potential of the ethnoecological traditions of indigenous peoples in the educational process contributes to the ethnopedagogization of educational institutions, the formation of environmental education for the youth of society. The types of ethnopedagogic tools used in environmental education in the educational process are proposed, it is proved that the most optimal and productive resource that forms environmental education among students.

Keywords: environmental education, ethnopedagogy, means of ethnopedagogy, ethnoculture, ecological culture.